

ПРОБЛЕМА ОСМИСЛЕННЯ ТРАВМИ В РАДЯНСЬКОМУ СПОЖИВАННІ У 1920–1930-ТІ РОКИ¹

У статті досліджено проблеми радянського споживання у 1920–1930-ті роки крізь призму травматичного досвіду та його рефлексії. Для розкриття прихованих аспектів споживчих практик «нової радянської людини» використано теоретичну конструкцію «травматичного досвіду». Залучення методологічного інструментарію дослідження емоцій та травми дало змогу виявити негативні спогади в індивіда про повсякденне споживання. Проаналізовано такі травматичні практики, як купівля і «дїставання» товарів, стояння в чергах, втрата часу тощо. З'ясовано, що травматичний досвід споживання сформував «уявну спільноту» людей, які були об'єднані навколо спільних проблем матеріального забезпечення.

Ключові слова: споживання, радянське суспільство, нова радянська людина, травма, емоції.

Характерні риси ранньорадянського повсякдення зображено в романі Валер'яна Підмогильного «Місто», завдяки якому перед читачем постає головний герой з типовими проблемами споживання цієї доби: «Налички з цінами аж ніяк не турбували вродливого хлопця – надто бо незмірні були вони з його фінансовими спроможностями, і він міг вибирати найдорожче, бо не міг купити й найдешевшого» [26, с. 64]. Невипадково споживання називають дзеркалом людських умов [49, р. 1], оскільки воно відображає багато як явних, так і прихованих особливостей життя людини, суспільства, цілої історичної епохи. Досліджуючи радянську соціальну реальність 1920–1930-х років, можемо побачити дзеркало, в якому співіснували дві взаємовиключні риси планової економіки: реальний «товарний голод» та уявні «соціалістична розкіш і достаток». Повертаючись до мирного життя після воєнного і революційного лихоліття, переживши голод початку 1920-х років, пристосувалися до нової економічної політики з її відступами, кризами, дефіцитами, чергами, українське суспільство освоювало досвід споживання «по-радянськи». 1930-ті роки зробили його свідком і жертвою екстремального насильства, яке стосувалося не тільки примусової колективізації, Голодомору, масових репресій, а й було різновекторним, охоплюючи і повсякдення. Тому «травматичний» досвід радянської доби можна віднайти не тільки у військових конфліктах, фізичному насиллі, репресіях, а й серед таких повсякденних практик, як

купівля речей, стояння в чергах чи «дїставання» товарів. У контексті цього дослідження виникнення травми пов'язується не з ментальними та суспільними процесами, а з неможливістю задоволення матеріальних потреб в умовах дефіциту, «товарного голоду» та «примусового асортименту».

Як у 1920-ті, так і в 1930-ті роки суспільство вчилося «виживання», шукало способи «приспосовання» і «співжиття» з радянською системою. Тому, попри неоднаковий і нелінійний характер соціально-історичних процесів цих десятиліть, вони об'єднані в межах пропонованого дослідження. Такий вибір хронологічних рамок обумовлений прагненням показати еволюцію повсякденних практик у перші десятиліття радянської доби, які стали визначальними в історії українського суспільства ХХ ст. Досвід споживання, набутий у ці роки, став цінним соціальним капіталом, до якого в подальшому зверталися наступні покоління.

Об'єктом вивчення обрано міських мешканців радянської України, оскільки особливості їхнього споживання суттєво відрізнялися від умов життя та матеріального світу селянства. Враховуючи масштабність травматичного досвіду 1920–1930-х років та охоплення ним різних суспільних верств, у дослідженні свідомо не акцентовано увагу на тому, які соціальні прошарки найбільше постраждали та були більш схильні до рефлексій про минуле.

Основна мета цієї роботи полягає у використанні поняття «соціальна травма» щодо проблем споживання міжвоєнного періоду. У дослідженні здійснено спробу вивчення досвіду споживання перших радянських поколінь крізь призму колективної травми та її емоційного сприйняття. Методологічним інструментарієм обрано сучасні

¹ Дослідження виконано за підтримки Канадського інституту українських студій з Меморіального фонду ім. Левка і Маріїки Бабіїв у межах дослідницького проекту «Споживання в ранньорадянській Україні в 1920–1930-ті роки: чоловічий, жіночий та дитячий виміри» (грант 2017–2018 рр.).

підходи вивчення травми [1; 36], суспільних емоційних режимів [47].

Пам'ять про складне минуле може бути джерелом рефлексивних спогадів, тому їх залучено до джерельної бази дослідження [28; 43]. У дослідженні використано також листування, яке відобразило особливості повсякденного життя та типові побутові проблеми акторів тих років [14]. Це дало змогу реконструювати образи та уявлення, створені навколо споживання, виявити рефлексії щодо психологічних травм, пов'язаних із ним. Американський соціолог Рой Айерман стверджує, що «травма є рефлексивним процесом, який поєднує минуле з сучасним за допомогою образів та уяви» [1, р. 4]. На ширшому розумінні травматичного досвіду наголошує Сергій Ушакін, він пропонує не лише пов'язувати його з фізичними втратами, а й враховувати його вплив на фізичне відчуття «символічної недостатності» [36, с. 35]. Тому в цьому дослідженні проблеми споживання доби раннього радянського суспільства розглянуто як різновид символічної недостатності, незадоволеності базових щоденних потреб. З дня у день людина як ключовий актор «великого комуністичного проекту» змушена була переживати «маленькі травми», облаштовуючи своє повсякденне буття в переповненій комуналці і «добуваючи» одяг чи взуття.

Яким було емоційне сприйняття повсякденних купівельних практик серед споживачів 1920–1930-х років? Чи можна визначити, до якої міри досвід споживання був «травматичним» для пересічного жителя українського міста? Як травма споживання корелювалася з травмою небуття чи страху фізичного знищення? Як вона проживалася і чи проживалася взагалі?

Історія українського суспільства 1920–1930-х років є суперечливим періодом, що почався з нової економічної політики, а закінчився встановленням тоталітарного ладу. У зв'язку з цим ключовими трагічними сторінками цієї доби стали Голодомор та його осмислення в контексті травматичної пам'яті [16; 22], масові репресії [9; 34], депортації [10; 15]. Водночас людина з її повсякденними проблемами стала об'єктом дослідження соціальної історії. Особливості радянського споживання висвітлено в працях Шейли Фіцпатрік [37], Олени Осокіної [23; 24], Джулії Хесслер [45], Ольги Гурової [8], в яких поряд із проблемами торгівлі, ієрархії постачання, повсякденного життя знайшлося місце і «маленькій людині» з її щоденними потребами.

Однією з найпоширеніших травматичних проблем «нової людини» був дефіцит. Для молодого радянського суспільства це слово було знайоме ще

з Першої світової війни. Дослідники повсякденного життя зазначають, що проблеми зростання цін та зменшення заробітної плати завдали удару психологічному стану населення, яке навіть не перебувало поряд із лінією фронту [42, с. 58]. Звичним явищем відтоді стали черги та карткова система на певні види товарів, дефіцит продуктів харчування [4, с. 62–63]. Проблема нестачі товарів була актуальною і в період «воєнного комунізму» та голоду початку 1920-х років. Схожими були особливості повсякдення українського суспільства 1920–1930-х років, утім, їхній характер суттєво відрізнявся від попередньої доби і мав іншу специфіку. Якщо під час Великої війни найбільш дефіцитними були продукти харчування, то в роки непу – мануфактура і шкіра [31], а з кінця 1920-х років дефіцит набув тотальних масштабів.

У 1929 р. в умовах майже повного витіснення приватного торгівця з ринку Харкова гостродефіцитними стали шкіра, сукно, шерсть [30, с. 3]. Навіть у Харківському центральному робітничому кооперативі, постачання якого було пріоритетним як столичного розподільника, спостерігався гострий дефіцит мануфактури, що спричинило необхідність організації закритого розподілу та випуску талонів для пайовиків [33, с. 4]. У кооперативній пресі цю ситуацію на споживчому ринку охарактеризовано так: «Ми переживаємо труднощі, деяку нестачу в продуктах та товарах широкого споживання. У нас все на суворому обліку – кожний кілограм і метр продуктів і товарів. Деякі з них при відпуску населенню ми обмежуємо певною кількістю» [5, с. 1]. У цьому випадку травма була явищем, що змінювало життя суспільства, в якого все було на обліку. Люди пристосовувались до таких «особливостей» споживання і вчилися жити з ними. Наведену замітку з газети можна розглядати як приклад «розмови після вибуху», яка є колективною думкою та процесом осмислення травматичного досвіду. Сергій Ушакін запропонував застосовувати таку термінологію для аналізу переживань, які втілюються в запитаннях «як» та «чому» [36, с. 29]. Як бачимо, подібні форми проговорювань існували і в осмисленні проблем споживання. У такий спосіб відбувалося подолання травми на індивідуальному та колективному рівнях, що проявлялося в намаганні вибудувати навколо неї цілий комплекс ритуалів та практик, як-от стояння в чергах, «діставання», що допомагало її проаналізувати і пережити.

Становище було важким не тільки для пересічної людини, а й для науковців. Продовольче забезпечення відомих професорів було навіть гіршим, ніж для більшості населення. У квітні 1922 р., характеризує умови життя співробітників

Академії наук, Михайло Грушевський писав: «...Учені, писарі, заслужені люди... були змушені бігати на засідання і лекції босо сеї зими, як бігали торік. Треба і хліба насущно» [7, с. 317]. Як доводять дослідження, місцева влада нерідко ігнорувала реалізацію офіційних рішень, спрямованих на матеріальну підтримку провідних учених [18, с. 220]. У схожих негативних тонах описував своє нужденне становище у 1924 р. і відомий український сходознавець Агатангел Кримський: «У Декреті йдеться, що я повинен отримувати довічне жалування поза всякими тарифними нормами, а на практиці я отримую не тільки безконечно менше за будь-якого спеца на якомусь підприємстві, але навіть менше отримую, ніж професор середньої руки» [14, с. 41]. Як видно з наведених прикладів, українська інтелігенція болісно сприймала стан свого матеріального забезпечення, рефлексуючи в мемуарах над причиною такого становища.

Про подібну проблему в житті науковців 1930-х років писала у своїх спогадах українська історикня Наталія Полонська-Василенко. Розповідаючи про життя Агатангела Кримського у 1935 р., вона зауважила: «...Він матеріально бідував... Його старе вбрання звертало на себе увагу навіть у Києві, де більша частина інтелігенції ходила у злиденному одязі» [27, с. 472]. Емоційний режим, до якого вдалася авторка цих слів, характеризував повсякденність наукової еліти в негативних тонах та наголошував на поширеності такого становища серед представників цієї соціальної групи. Утім, описані вище сюжети життя вченого 1920-х та 1930-х років мають певні відмінності: якщо в роки непу були проблеми з продовольчим забезпеченням, то у 1930-ті роки «злиденність» поширилася і на предмети одягу.

За адміністративно-командної економіки та пріоритетного розвитку важкої промисловості дефіцит товарів поступово став звичним явищем. Лозунг «Обличчям – до споживача!», проголошений у 1920-х роках, так і не став реальністю [38, с. 64]. У своїх виступах керівництво радянської держави наголошувало на тимчасовому характері труднощів із забезпеченням товарами та пов'язувало це виключно зі зростанням потреб та поліпшенням матеріального становища суспільства [29, с. 2].

Унаслідок постійної нестачі товарів з'явилися черги як невідокремна риса соціального життя радянського суспільства. Фактично, черга стала символом усієї системи споживання «по-радянськи». У зв'язку з цим доречно використати ідею американського антрополога Мелвіла Херсковіца про існування «фокальних точок» у культурі, які дають змогу сторонньому глядачеві відчутти її особливі

риси і охарактеризувати приховану сутність [44, р. 159]. Враховуючи, що без черги складно було б уявити життя людини тієї доби, дослідники радянського суспільства пропонують розглядати як одну з таких «фокальних точок» саме чергу [32]. Олена Осокіна, авторка праці про ієрархію споживання за доби сталінізму, пояснюючи її феноменологічні риси, говорить про неї як про «родиму пляму» радянського життя [24]. Зважаючи на «невловиму» і водночас її видиму і постійну присутність упродовж цієї доби, можемо запропонувати розглядати чергу як своєрідну вроджену колективну травму, що згодом стала знаковою рисою повсякденного життя, а негативний психотравматичний досвід щодо неї надовго закріпився в культурній пам'яті пострадянських суспільств, перетворившись у постпам'ять. Зокрема, особливості ранкового стояння в черзі за хлібом у кооперативному розподільнику «без прикрас» зображено в періодиці: «Щодня вдосвіта за отриманням своєї порції хліба вишикується біля цього розподільника цілий хвіст. Розподільник відчиняється, і весь натовп з шумом, гамом і нерідко лайкою вдирається в приміщення, яке вміщає не більше 20 осіб» [25, с. 1]. «Вдирання» в крамницю та лайки як вияви негативної соціальної поведінки стали частиною повсякденного життя і травматичного досвіду радянського споживача.

Ба більше, розглядаючи чергу як одну з травматичних практик повсякдення 1920–1930-х років, варто наголосити на ще одній її характерній рисі – втраті часу. У газетній замітці «Велике задоволення» поряд із зображенням пропагандистських картин про досягнення радянської торгівлі привертають увагу такі висловлювання: «Сьогодні я заощадила багато часу, а раніше я багато простоювала в черзі» [3, с. 1]. У цьому випадку втрата часу також стала рисою повсякденного життя, осмислення якої пов'язувалося з негативним досвідом, а час, змарнований у черзі, ставав втраченим ресурсом: «Звичайний радянський споживач – робітник чи службовець, простоював цілими днями в чергах, не завжди отримуючи кінець кінцем потрібну мануфактуру» [41, с. 2]. Щодня в чергах за продуктами, зокрема молоком та м'ясом, він був змушений відстоювати вранці перед зміною, з 6-ї до 9-ї години, і ввечері після неї, з 16-ї до 19-ї години [25, с. 1]. У розумінні представників Ліги часу, громадської організації, яка виникла на початку 1920-х років і прагнула реформувати управління часом, він є навіть більшою цінністю, ніж гроші [19, с. 13]. Як доводить Олена Стяжкіна, сприйняття часу було нижче від рівня персональної свідомості людини [32, с. 28]. Фактично, вона

була відсторонена від управління цим ресурсом і самостійно ним не розпоряджалася.

Поступово черги стали буденністю і однією з типових рис радянського життя: «Черги – це норма. Навпаки, коли споживач одержує будь-який потрібний йому крам без затримки, не вистояючи в черзі, – він несподівано для себе і приємно здивований... Найхарактерніше в теперішніх чергах – те, що вони бувають не тільки там, де продають дефіцитний крам, а скрізь, де взагалі щось продають» [20, с. 27]. Людина при звичаювалася до таких проблем і намагалася «вписати» їх у свою повсякденність [36, с. 7].

Про харківські особливості стояння в чергах писав Юрій Шевельов: «...Купити готове вбрання або матеріал на нього було майже поза межами можливості. В єдиному на Харків “універмазі” вишикувалися довгі черги, часто з ночі, в надії, що продаватимуть мануфактуру. Крамниця відчинялася, вона була порожня, після деякого вагання – ануж, щось з’явиться, черга розтавала» [43, с. 86].

Травматичне осмислення проблем повсякдення не обмежувалося сюжетами дефіциту та черг. Високі ціни на предмети одягу, їхня недоступність для більшості населення також вели до рефлексій про тяжкі умови життя. Негативні згадки про повсякдення киян кінця 1930-х років зберегла у своїх емоційних роздумах Наталія Полонська-Василенко: «Ще гірше справа стояла з одягом, взуттям, білизною. Здобути потрібне в державних крамницях було майже неможливо. В Києві число дефіцитних товарів було дуже велике. Про ціни свідчить такий приклад: чоловічі черевики в крамниці Києва в 1939 р. коштували 250–300 крб., а старший науковий співробітник Академії Наук діставав 500–600 карб. на місяць» [28, с. 85].

Одним із виявів травматичного досвіду українського суспільства в ранньорадянську добу було споживання хліба, адже він був найбільш затребуваним товаром і важливим продуктом харчування в культурі українців. Його державне нормування призвело до кризи постачання, яка позначилася на житті міського населення. У серпні 1927 р. Київський радянський робітничий кооператив повідомляв Народний комісаріат торгівлі УСРР (НКТ) про недостатню забезпеченість своїх крамниць печеним хлібом [39, арк. 109]. 16 лютого 1929 р. НКТ УСРР ухвалив рішення про необхідність реалізації заходів з економії споживання, які передбачали встановлення диференційованих норм видачі залежно від категорії робітника [11, арк. 1]. У роки Голодомору проблема доступу до хліба набула ще більших масштабів, призвівши до трагічних наслідків і людських жертв. Потреба в його забезпеченні як вимога фізичного

виживання перетворилася в глибоку психологічну травму як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Наприкінці 1930-х років обмеження у споживанні хліба призвело до поширення в суспільстві панічних настроїв, які можна розглядати як вияв повсякденної травми. У 1937 р. через черги за хлібом кілька тижнів поспіль жителів Мелітополя охопила паніка під впливом чуток, що його немає внаслідок необхідності заготівель в умовах підготовки до війни [40, арк. 32]. Тому, попри різний досвід повсякдення 1920-х і 1930-х років, цей період став важливим етапом в осмисленні українським суспільством проблеми доступності хліба.

Навряд чи можна назвати позитивним та нетравматичним у психологічному вимірі і таке явище радянського споживання, як практики «примусового асортименту», з якими споживач уперше зіткнувся в роки непу. Купуючи один товар, людина мусила обов’язково придбати також і той, на який не було попиту. Як наслідок, проблема товарного дефіциту перетворила процес споживання у справжнє випробування, спричиняючи своєю чергою зростання цін на інші товари. У 1926 р. місцева влада визнала, що на ґрунті «примусового асортименту» націнки на товари досягли неймовірних масштабів і становили 100–200 % [14, арк. 22]. Коли з’явилися закриті розподільники різних підприємств та установ, їхньою головною незручністю була система «асортиментного краму»: «себто треба було сплатити не тільки те, що було потрібне, а також цілий примусовий асортимент, до якого включалося щось дороге й непотрібне» [28, с. 86].

Близькою для розуміння особливостей радянського постачання є теорія соціологів Яніса Габріеля та Тіма Ланга, які запропонували типологію споживача-жертви [47], яку з певними застереженнями можна застосувати в цьому дослідженні. Це дає змогу сконструювати образ споживача, який став жертвою доби радянських експериментів з ринком. Якщо у 1920-ті роки споживач був заручником «стихії ринку», як стверджувала радянська пропаганда, але ще був вільним у своєму виборі, то у 1930-ті роки він став залежним від системи державного планового розподілу. Що ближче він був до джерел розподілу в ієрархії постачання, то вільнішим у вирішенні побутових проблем споживання. Тож якщо в постмодерністському суспільстві споживач ставав жертвою маркетингу та ринку, то за радянської доби він став жертвою та заручником планової системи. Очевидно, що дослідження споживання в такий суперечливий період, як 1920–1930-ті роки, потрібно проводити, враховуючи спектр різних індивідуальних травм.

Такий підхід дасть змогу «побачити» не лише загальнодержавні проблеми, кризи товарообігу, дефіциту, згорання ринку, труднощі постачання і торговельної мережі, а й індивідуальні, особисті щоденні трагедії «маленьких людей». Особливості споживання цієї доби можна узагальнити в межах розуміння травми як втрати, як сюжету та як основи, що стала єдиною ланкою для спільноти [36, с. 20]. Зовнішня привабливість років непу як десятиріччя загальнодоступності будь-яких товарів, обмеженої свободи ринку насправді була для споживача складним досвідом, який готував його до ще більших випробувань початку 1930-х років. Як стверджував Марк Горкгаймер, «виживання... залежить від здатності індивіда адаптуватися до примусів, які йому нав'язує суспільство» [6, с. 196]. Щоб вижити в радянських умовах, треба було пристосуватися до товарного дефіциту, «примусового асортименту», черг. Розглянуті практики споживання стали певним апаратом примусу та водночас способом виживання радянського суспільства, хоча травма від них була незіставною з травмою небуття чи страху фізичного знищення в умовах Голодомору та репресій. Розрив шаблонів щодо

реалій та практик повсякдення впливав на негативацію сприйняття радянських модернізаційних досягнень. Споживачі 1920–1930-х років перебували під впливом негативного емоційного режиму, який був зумовлений абсолютною або частковою неможливістю задоволення індивідуальних потреб. Втрата можливості вибору, стояння в чергах, всезагальність проблем із товарозабезпеченням робили різні види травм спільними для всіх споживачів. Розглянуті проблеми споживання стали важливим чинником, який об'єднав велику спільноту людей у межах усього радянського простору. Апелюючи до ідеї Бенедикта Андерсона про «уявну спільноту» [2], з певними застереженнями можемо говорити про появу своєрідної спільноти радянських споживачів 1920–1930-х років. Ця єдність людей з'явилася в умовах поширення типових практик придбання та «дістання» товарів, що стали для неї цементуючою основою та соціально зблизили представників різних соціальних і професійних груп радянського суспільства. Травматичний досвід споживання сформував «уявну спільноту» людей, які були об'єднані навколо спільних проблем матеріального забезпечення.

Список використаної літератури

1. Айерман Р. Культурная травма и коллективная память [Электронный ресурс] / Рой Айерман ; пер. с англ. Н. Поселягина // Новое литературное обозрение. – 2016. – № 5, вып. 141, т. 1. – Режим доступа: <http://www.nlobooks.ru/node/7960> (дата обращения: 15.01.2018). – Загл. с экрана.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження і поширення націоналізму / Б. Андерсон ; пер. з англ. – Київ : Критика, 2001. – 271 с.
3. Велике задоволення // Комуніст. – 1935. – 2 січня. – С. 1.
4. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя населення України в роки Першої світової війни / О. Л. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70.
5. Вырвать с корнем // Рабочий потребитель. – 1929. – № 2. – 12 января. – С. 1.
6. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму (продовження). Частина III / М. Горкгаймер // Філософія освіти. – 2007. – № 1 (6). – С. 194–213.
7. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 4, кн. II / М. Грушевський. – Львів : Світ, 2013. – XVIII, 556 с. – (Серія «Суспільно-політичні твори» (листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.)).
8. Гурова О. Советское нижнее белье: между идеологией и повседневностью / О. Гурова. – Москва : Новое литературное обозрение, 2008. – 288 с.
9. Даниленко В. М. Сталінізм в Україні: 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – Київ : Либідь, 1991. – 342 с.
10. Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: до 50-річчя операції «Вісла»: збірник / упоряд. Ю. Ю. Сливка. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 132 с.
11. Державний архів Харківської області. – Ф. р. 408. – Оп. 4. – Спр. 310. – 258 арк.
12. Державний архів Харківської області. – Ф. р. 408. – Оп. 4. – Спр. 364. – 109 арк.
13. Державний архів Харківської області. – Ф. р. 845. – Оп. 2. – Спр. 371. – 367 арк.
14. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941). Т. 2 : 1918–1941 / голов. ред. Л. В. Матвєєва. – Київ : Стило, 2006. – 359 с.
15. Єфіменко Г. Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936 роки): порайонний зріз / Г. Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2013. – Вип. 22. – С. 136–165.
16. Касьянов Г. Dance macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х років) / Г. Касьянов. – Київ : Наш час, 2010. – 271 с.
17. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор / О. Кісь // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело. – Харків : Східний інститут українознавства імені Ковальських, 2010. – С. 171–191.
18. Коляструк О. А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / О. А. Коляструк ; відп. за вип. В. М. Даниленко. – Харків : Раритети України, 2010. – 386 с.
19. Меньшой А. Время / А. Меньшой // Забой. – 1926. – № 3. – С. 13.
20. Нейтер А. Через що виникають черги і як їх ліквідувати? / А. Нейтер // Кооперативне будівництво. – 1928. – № 24. – С. 27–31.
21. Николаев В. Советская очередь: прошлое и настоящее [Электронный ресурс] / В. Николаев // Неприкосновенный запас: Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 5 (43). – С. 55–56. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/nz/2005/43/ni11.html#_ftnref3 (дата обращения: 10.02.2018). – Загл. с экрана.
22. Огієнко В. І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження / В. І. Огієнко // Національна та історична пам'ять. – 2013. – № 6. – С. 145–156.
23. Осокина Е. За фасадом «сталинского изобилия». Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации, 1927–1941 / Е. Осокина. – Москва : РОССПЭН, 1999. – 271 с.

24. Осокина Е. Прошальная ода советской очереди [Электронный ресурс] / Е. Осокина // Неприкосновенный запас: Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 5(43). – С. 55–56. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/43/oso10.html> (дата обращения: 20.01.2018). – Загл. с экрана.
25. Очереди нас бьют // Рабочий потребитель. – 1929. – 16 ноября. – С. 1.
26. Підмогильний В. Місто : роман / Валер'ян Підмогильний. – 2-ге вид. – [б. м.] : Книгоспілка, 1929. – 256 с.
27. Полонська-Василенко Н. Спогади / Н. Полонська-Василенко. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с.
28. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії). Ч. II : 1931–1941 / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен : LOGOS, 1958. – 215 с.
29. Почему не хватает товаров? Из доклада т. Рыкова на 5-м съезде советов СССР // Рабочий потребитель. – 1929. – 3 июня. – С. 2.
30. Советская торговля. – 1929. – № 10. – 7 марта. – С. 3.
31. Скубій І. В. Дефіцит товарів в Харкові в умовах згорання торгівлі в роки непу / І. В. Скубій // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 42. – С. 54–59.
32. Стяжкіна О. Годинник і календар в підрядянській Україні 1920–1930-х років: механізми привласнення часу і хронотопу / О. Стяжкіна // Народна творчість та етнологія. – 2016. – № 4. – С. 16–31.
33. Сукно и шерсть попадут по назначению // Рабочий потребитель. – 1929. – № 2. – 12 января. – С. 4.
34. Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 рр. / авт.-упоряд. Ю. Шаповал та ін. – Київ : Либідь, 2009. – 544 с.
35. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя / відп. ред. С. В. Кульчицький. – Київ : Ін-т історії України, 2012. – 786 с.
36. Ушакин С. «Нам этой болью дышать?» О травме, памяти и о сообществах / С. Ушакин // Травма: пункты : сб. ст. / сост. С. Ушакин и Е. Трубина. – Москва : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 5–41.
37. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы. Город / Ш. Фицпатрик. – Москва : РОССПЭН ; Фонд первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 336 с.
38. Целлаиус В. Потребительская кооперация на Украине в 1922 году / В. Целлаиус // Українська кооперація. – 1923. – № 1–2. – С. 56–57.
39. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 423. – Оп. 2. – Спр. 336. – 144 арк.
40. Центральний державний архів громадських органів влади України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7164. – 109 арк.
41. Червоний суд. Харківські спекулянти-мануфактуристи перед судом // Вісті ВУЦВК. – 1927. – 9 січня. – С. 2.
42. Чорний Д. М. Велике місто в роки Першої світової війни: повсякденне життя Харкова і харків'ян / Д. М. Чорний // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – 2015. – Вип. 20. – С. 54–59.
43. Шевельов Ю. Я, мене, мені... / Ю. Шевельов. – Харків : Фоліо, 2012. – 409 с.
44. Herskovits M. J. Problem, Method and Theory in Afroamerican Studies / M. J. Herskovits, G. E. Simpson. – New York, London : Columbia University Press, 1973. – P. 140–162.
45. Hessler J. A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917–1953 / J. Hessler. – Princeton University Press, 2004. – 384 p.
46. Gabriel Y. The Unmanageable Consumer / Y. Gabriel, T. Lang. – Third edition. – London : SAGE, 2015. – 280 p.
47. Reddy W. The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions / W. Reddy. – New York : Cambridge University Press, 2001. – XIV, 380 p.
48. Trentmann F. Introduction // The Oxford Handbook of the History of Consumption / Ed. by Frank Trentmann. – Oxford University Press, 2012. – P. 1–22.

Iryna Skubii

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING TRAUMA IN SOVIET CONSUMPTION IN 1920S-1930S

The paper examines the problems of Soviet consumption in 1920–1930s in the context of its traumatic experience. The theoretical construction “traumatic experience” is used in order to reveal important and hidden aspects of everyday practices of the “new Soviet man”. With the help of the methodology of the history of emotions, the author makes an attempt to explore the negative emotions of individual in his/her consumption. Examples of traumatic experience in everyday practices include standing in queues, “getting” goods, and losing the time. The socio-economic conditions of Soviet modernization led to the emergence of a “forced assortment”, “commodity hunger”, which significantly complicated the process of the everyday needs satisfaction. The author argues that traumatic experience in consumption has led to the negative perception of Soviet society. She analyzes how the memoirs about 1920–1930s give us opportunity to reconstruct consumer insights concerning traumatic reflections of everyday life. Most of the authors use negative emotional regime in describing the routine problems of consuming things under the planned economy system.

In fact, this allows us to construct an image of a consumer who became a victim of the Soviet experiments with the market. If in the 1920s the consumer was a hostage to the “elements of the market”, as claimed by Soviet propaganda, then in the 1930s, he was completely dependent on the system of planned distribution and supply and became a hostage to the state.

The author alleges that consumption practices turned into a certain apparatus of coercion and survival of Soviet society. The loss of choice, standing in the queues, problems with commodity provision made various types of injuries common to all consumers. In fact, the traumatized consumption became an important factor that united a large imagined community of people within the entire Soviet space.

Keywords: consumption, trade, Soviet society, new Soviet man, trauma, emotions.

Матеріал надійшов 20.02.2018